

ANNA WAJS
(Warszawa, Archiwum Państwowe w Warszawie)

MATERIAŁY DO DZIEJÓW WARSZAWSKIEGO SZKOLNICTWA XIX I XX W. W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W WARSZAWIE

Słowa kluczowe: szkoła powszechna, liceum ogólnokształcące, liceum zawodowe, gimnazjum, szkoła wyższa, dokumentacja szkolna, edukacja, szkoły prywatne

Zagadnienia dotyczące edukacji i warszawskich szkół różnego poziomu wielokrotnie były przedmiotem zainteresowań badaczy. Na zlecenie Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy powstała w 1982 roku publikacja zbiorowa, w całości poświęcona problematyce warszawskiej oświaty¹. Przeglądu źródeł do tematu warszawskiego szkolnictwa dokonał w niej Józef Kazimierski². Badacz ten wymienił ok. 20 zespołów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (obecnie Archiwum Państwowe w Warszawie; dalej: APW), zawierających akta związane z warszawskimi szkołami i omówił dzieje kilku z nich.

Poszczególne warszawskie dzielnice doczekały się monografii, w których znalazło się miejsce na omówienie zagadnień związanych ze szkolnictwem na ich terenie³. Nie pominięto również tematyki szkolnictwa wyższego w Warszawie⁴. Źródła do dziejów tego rodzaju szkolnictwa omówił też Józef Kazimierski⁵.

Jednak powstające rozprawy, artykuły czy większe publikacje ujmowały temat dość fragmentarycznie, wypełniając luki dla poszczególnych okresów

¹ *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, Warszawa 1982.

² J. Kazimierski, *Źródła do dziejów stołecznego szkolnictwa* [w:] *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, Warszawa 1982.

³ *Dzieje Pragi*, praca zbiorowa, Warszawa 1970; *Dzieje Mokotowa*, praca zbiorowa, Warszawa 1972; *Dzieje Ochoty*, praca zbiorowa, Warszawa 1973; *Dzieje Śródmieścia*, praca zbiorowa, Warszawa 1973; *Dzieje Woli*, praca zbiorowa, Warszawa 1974.

⁴ *Nauka i szkolnictwo wyższe w Warszawie*, Warszawa 1987.

⁵ J. Kazimierski, *Źródła do dziejów szkolnictwa wyższego w Warszawie*, *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, Warszawa 1982, s. 460–479.

chronologicznych czy wąskiej tematyki. I tak o prywatnych szkołach średnich w latach 1905–1915 pisała Jolanta Niklewska⁶. Tajnym nauczaniem pod zaborem rosyjskim w Warszawie zajmowała się Maria Irena Matejukowa⁷. Z kolei zagadnienie szkolnictwa na poziomie elementarnym oraz średnim w Warszawie w okresie pierwszej wojny światowej podjął Stanisław Konarski⁸. Nie sposób zatem przecenić wnikliwej, rzetelnej pracy Lecha Królikowskiego, który przeanalizował obszerną tematykę warszawskiego szkolnictwa od połowy XVII w. do 1939 r. w kontekście związków tegoż z rozwojem miasta⁹. Celem autora stało się pokazanie, że edukacja w szerokim pojęciu w miarę upływu czasu przekształcała się w coraz bardziej istotny czynnik rozwoju Warszawy¹⁰. Badacz ów, omawiając mechanizmy sterujące edukacją, osadził poszczególne placówki szkolne w konkretnych miejscach i adresach, pochylając się nad wieloma i kreśląc ich historię, na ile to możliwe. Bogatą treść uzupełniają różnorodne dane statystyczne dotyczące szkół oraz uczniów, zaczerpnięte z dostępnych raportów i sprawozdań, przedstawione w licznych tabelach. Istotnym i wielce przydatnym załącznikiem, umieszczonym w bibliografii jest „Wykaz zespołów dotyczących dziejów oświaty i szkolnictwa w Warszawie dla XIX i XX wieku w zbiorach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (z wyłączeniem szkół elementarnych, powszechnych i podstawowych)”¹¹, liczący 85 pozycji. Cennym uzupełnieniem wiedzy na temat stołecznych szkół jest, szacunkowo licząc, ponad 50 monografii im poświęconych¹². Często okazują do ich powstania były szkolne jubileusze, dlatego niektóre z nich to trudno dostępne, niszowe wydawnictwa.

Jako cel niniejszych rozważań przyjąłam dokonanie przeglądu i próby charakterystyki oraz usystematyzowania źródeł do dziejów warszawskiego szkolnictwa — wszystkich poziomów, w dostępnych ramach chronologicznych —

⁶ J. Niklewska, *Prywatne szkoły średnie w Warszawie 1905–1915*, Warszawa 1987.

⁷ M.I. Matejukowa, *Formy tajnej działalności oświatowej w Warszawie na przełomie XIX i XX w. w obronie przed rusyfikacją*, „Kronika Warszawy” 2003, t. 1–2 (116–117), s. 29–54.

⁸ S. Konarski, *Szkolnictwo elementarne i średnie w Warszawie w okresie I wojny światowej*, „Kronika Warszawy” 2008, nr 3 (138), s. 5–19.

⁹ L. Królikowski, *Szkolnictwo dawnej Warszawy. Rzecz o korelacji pomiędzy rozwojem miasta a szkolnictwem (od połowy XVII wieku do wybuchu drugiej wojny światowej)*, Warszawa 2008.

¹⁰ Ibidem, *Wstęp*, s. 13.

¹¹ Ibidem, s. 723–727.

¹² Lech Królikowski oszacował je na ok. 50 w chwili przygotowywania swojej książki, zob. L. Królikowski, *Szkolnictwo...*, *Wstęp*, s. 17. Od tamtego czasu pojawiły się kolejne, np. *Między dawnymi a młodszymi laty: praca zbiorowa wydana z okazji jubileuszu 100-lecia istnienia Szkół Heleny Rzeszotarskiej i L Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Integracyjnymi im. Ruy Barbosy w Warszawie*, Warszawa 2008; *Frycz od A do Z. Leksykon wiedzy o XVII Liceum Ogólnokształcącym im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Warszawie wydany z okazji jubileuszu 50-lecia szkoły*, praca zbiorowa, red. i wstęp P. Golinowski, Warszawa 2010; J. Niklewska, *Zielone berety z „koniczynką” — dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej 1905–1948*, „Kronika Warszawy” 2011, nr 1 (145), s. 20–39.

w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie. Badający zagadnienia szeroko pojętej edukacji na pewno poczują się zaskoczeni wielością różnorodnych materiałów znajdujących się w zbiorach APW. Obecnie archiwum przechowuje dokumentację ok. 250 zespołów archiwalnych, będących pozostałością po poszczególnych szkołach, już nieistniejących lub nadal funkcjonujących. Wśród nich ok. 100 zespołów liczy do 10 j.a., reszta po kilkadziesiąt, setki lub nawet niekiedy kilka tysięcy jednostek archiwalnych. Robi to duże wrażenie, zwłaszcza jeśli ma się na uwadze 100 proc. zniszczeń zasobu archiwum po powstaniu warszawskim i całkowite jego odbudowywanie z rozproszonych akt warszawskich. Owe, niestety, mało liczne zespoły to głównie dokumentacja przedwojennych szkół prywatnych, która często uległa spaleni w powstaniu warszawskim, czy to w archiwum miasta Warszawy, czy we własnych pomieszczeniach.

Prócz tego informacje o szkolnictwie warszawskim, np. fotografie, wycinki prasowe, znajdują się w innych zbiorach archiwalnych, np. Zbiorze Korotyńskich¹³ czy Zbiorze fotografii Zdzisława Marcinkowskiego¹⁴.

Zgromadzone zbiory obejmują okres od ok. 1835 r. do niemalże chwili obecnej, mając tu na uwadze dokumentację niearchiwalną, przejętą w ramach działalności przechowalniczej.

Gromadząc wiedzę na temat źródeł do dziejów szkolnictwa i oświaty, można kierować się różnymi kryteriami, by ująć możliwie najwięcej zagadnień. I tak szkoły można podzielić na:

- powszechne średnie (gimnazja, licea), w tym zawodowe (technika), uczelnie wyższe, wreszcie w ogóle szkoły zawodowe;
- prywatne i państwowe, kierując się nazwą zespołu;
- dla dzieci/młodzieży lub dorosłych;
- męskie, żeńskie, koedukacyjne;
- założone przed drugą wojną i działające do jej końca lub raczej do 1944 r.; założone przed wojną i działające nawet do dziś, choć po przekształceniach, z dokumentacją w APW zakończoną w 1944 r. lub współcześnie; wreszcie założone po 1945 r.;
- wyznaniowe (bardzo nieliczne).

Dokumentacja szkolna obejmuje: dzienniki lekcyjne, świadectwa dojrzałości, protokoły egzaminów dojrzałości, teczki osobowe uczniów i personelu, katalogi okresowe (dane o wynikach w nauce poszczególnych uczniów), spisy uczniów, rejestry świadectw, spisy podręczników, informacje o administracji i funkcjonowaniu szkół, oczywiście w przypadku każdej szkoły zachowane materiały archiwalne mają nieco inną zawartość i obszerność.

¹³ Archiwum Państwowe w Warszawie (cyt. dalej: APW), Zespół 72/201/0 — Zbiór Korotyńskich 1767–1946.

¹⁴ APW, Zespół 72/1630/0 — Zbiór fotografii Zdzisława Marcinkowskiego 1904–1939.

Wśród znajdujących się w zasobie prawie 60 zespołów dotyczących szkół powszechnych z Warszawy i okolic 50 to szkoły państwowe. Wśród tych szkół dwie to szkoły wolskie, o dokumentacji z dwudziestolecia międzywojennego — szkoły powszechne nr 90 i nr 194, po których pozostało jedynie po kilka jednostek materiałów archiwalnych, głównie akt uczniów¹⁵. Przy czym podobne proporcje liczbowe, choć kryteria nieco ząębują się, kształtują się dla szkół działających przed drugą wojną światową do jej końca włącznie, tylko 10 to szkoły pracujące po tej wojnie, z dokumentacją sięgającą lat 50. Później działające szkoły podstawowe nie przekazują dokumentacji do archiwów państwowych.

Wśród szkół powszechnych, których akta można znaleźć w APW, jedna była szkołą wyznaniową — I Ewangelicka Szkoła Powszechna w Warszawie¹⁶.

Po I Prywatnej Szkole Powszechniej Paszke-Polakowej w Warszawie została tylko 1 j.a.¹⁷ Średnio po szkołach powszechnych z lat 20., 30. i okupacji (głównie były to szkoły państwowe) pozostało po kilkanaście jednostek.

Z gimnazjami związanych jest ok. 65 zespołów archiwalnych, z czego 45 zawiera dokumentację gimnazjów i liceów łącznie. Wyłącznie męskich lub żeńskich jest po tyle samo — niemal po 30, zaś koedukacyjnych — 10. Niespełna 30 to gimnazja prywatne, 37 — państwowe.

Przedwojenne gimnazja prowadziły żywą działalność artystyczną, kulturalną, dobroczynną, społeczną, działały w nich koła teatralne, artystyczne, odbywały się liczne wycieczki krajoznawcze, dofinansowywano edukację uboższych uczniów, podczas okupacji uczniowie i personel pomagali rodzinom ubogich uczniów oraz więźniów.

Znakomita większość to gimnazja o charakterze ogólnym. Archiwum przechowuje dokumentację jedynie ośmiu gimnazjów zawodowych, np. Państwowego Gimnazjum Graficznego¹⁸, Prywatnego Męskiego Gimnazjum Mechanicznego Towarzystwa Oświaty Zawodowej¹⁹, Prywatnego Gimnazjum Krawieckiego Stowarzyszenia „Nauka i Praca” w Warszawie²⁰ czy Państwowego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Gospodarczego w Warszawie²¹.

Dokumentacja liceów obejmuje prawie 80 zespołów archiwalnych. Wśród nich gimnazja i licea łącznie to 45 zespołów, licea męskie — 20, żeńskie — 26, koedukacyjne — 35, prywatne — 30, państwowe — ok. 50. Niespełna 50 to licea ogólnokształcące, ponad 30 zaś to licea zawodowe, np. licea handlowe —

¹⁵ J. Miąso, *Szkolnictwo i oświata na Woli* [w:] *Dzieje Woli*, Warszawa 1974, s. 636.

¹⁶ APW, Zespół 72/311/0 I — Ewangelicka Szkoła Powszechna w Warszawie 1864–1938, 95 j.a.

¹⁷ APW, Zespół 72/314/0 I — Prywatna Szkoła Powszechna w Warszawie 1942–1943, 1 j.a.

¹⁸ APW, Zespół 72/241/0 — Państwowe Gimnazjum Graficzne 1929–1944, 1 j.a.

¹⁹ APW, Zespół 72/247/0 — Prywatne Męskie Gimnazjum Mechaniczne Towarzystwa Oświaty Zawodowej 1937–1939, 9 j.a.

²⁰ APW, Zespół 72/250/0 — Prywatne Gimnazjum Krawieckie Stowarzyszenia „Nauka i Praca” w Warszawie 1921–1953, 56 j.a.

²¹ APW, Zespół 72/3284/0 — Państwowe Żeńskie Gimnazjum i Liceum Gospodarcze w Warszawie, ul. Górnośląska 31 1927–1954, 22 j.a.

Prywatne Koedukacyjne Liceum Handlowe dla Dorosłych Józefy Bakonowej²², Liceum Przemysłowe i Techniczne Żeńskie Władysława Tarło-Mazińskiego w Warszawie²³, licea administracyjne, administracyjno-handlowe, administracyjno-gospodarcze, gospodarstwa wiejskiego, farmaceutyczne, pedagogiczne, hotelarskie, komunikacyjne, muzyczne, techniki teatralnej, przemysłu odzieżowego, galanterii skórzaney, dziewiarskie, wreszcie Państwowe Liceum Koronkarskie²⁴.

Dokumentacja liceów zawodowych w APW sięga najwyżej końca lat 60. W przypadku likwidowanych po wojnie różnych szkół zawodowych lub zespołów szkół (zresztą obecnie również) APW przejmuje akta szkół o specjalnościach niszowych (koronkarstwo, technika teatralna, farmacja, muzyka) likwidowanych po wojnie szkół zawodowych powojennych, z lat 50.–60. niewiele. Często przekazującymi są sukcesorzy majątku, budynku i szkolnej dokumentacji szkoły, którą zastali czy odziedziczyli.

W wypadku nadal istniejących liceów ogólnokształcących ich dokumentacja często obejmuje jeszcze lata 80. i 90. ubiegłego wieku, nawet sięga chronologicznie do roku 2004, ale niekiedy kończy się w zasobie archiwum na drugiej wojnie światowej (przeważnie w 1944 r.). Powodem tego w dużej mierze jest fakt, że nie wszystkie licea znajdują się pod nadzorem archiwalnym APW, a i wówczas współcześnie przejmowana jest jedynie dokumentacja uczniów: wyniki nauki, świadectwa dojrzałości, dzienniki lekcyjne. Z kolei ze zlikwidowanych wcześniej, ale już po wojnie, szkół do archiwum przekazano dokumentację uczniowską, natomiast dokumentacja organizacyjna trafiła do archiwów zakładowych gmin i urzędów miast, jako jednostek założycielskich, Mazowieckiego Kuratorium Oświaty.

W ogóle dokumentacja, o której najwięcej można powiedzieć i chyba jej losy są najciekawsze, to materiały dotyczące właśnie liceów.

Należy zaznaczyć, że spośród wielu istniejących do dziś, znanych i renomowanych warszawskich gimnazjów i liceów, których dokumentację przechowuje APW (np. im. Narczyży Żmichowskiej²⁵, im. Królowej Jadwigi²⁶, gdzie pobierała nauki Maria Skłodowska, im. Władysława IV²⁷, im. Tadeusza Rejtana²⁸, im.

²² APW, Zespół 72/238/0 — Prywatne Koedukacyjne Liceum Handlowe dla Dorosłych Józefy Bakonowej 1938–1944, 2 j.a.

²³ APW, Zespół 72/252/0 — Liceum Przemysłowe i Techniczne Żeńskie Władysława Tarło-Mazińskiego w Warszawie 1921–1960, 266 j.a.

²⁴ APW, Zespół 72/3756/0 — Państwowe Liceum Koronkarskie 1948–1952, 3 j.a.

²⁵ APW, Zespół 72/268/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Narczyży Żmichowskiej w Warszawie 1928–1932, 1946–1981, 113 j.a.

²⁶ APW, Zespół 72/270/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Królowej Jadwigi w Warszawie 1874–1984, 218 j.a.

²⁷ APW, Zespół 72/274/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Władysława IV w Warszawie 1915–1995, 95 j.a.

²⁸ APW, Zespół 72/276/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Tadeusza Rejtana w Warszawie 1920–1987, 186 j.a.

Joachima Lelewela²⁹, im. Stanisława Staszica³⁰ czy im. Marii Konopnickiej³¹ (dawniej Pensja pani Tołwińskiej³²), część istniała już przed pierwszą wojną światową jako szkoły prywatne (np. założone w 1905 r. przez emerytowanego generała wojsk rosyjskich Pawła Chrzanowskiego gimnazjum przy ulicy Smolnej 30). Było ono największą szkołą średnią na terenie wszystkich zabórów, placówką jak na owe czasy bardzo nowoczesną³³. Od 1914 r. nosiło nazwę Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Maurycyego hr. Zamoyskiego. Obecnie jest to XVIII Liceum Ogólnokształcące im. Jana Zamoyskiego w Warszawie³⁴. Inne szkoły powstały równolegle z odzyskaniem niepodległości, jako szkoły państwowe, np. Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Księcia Józefa Poniatowskiego w Warszawie³⁵. Prywatne przeważnie zmieniły swój charakter — z żeńskich lub męskich na koedukacyjne i zostały upaństwowione w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości; te zaś, które utrzymały status prywatnych jako nieliczne dotrwały do ok. 1950 r., np. Prywatne Żeńskie Szkoły im. Cecylii Plater-Zyberkówny, zresztą oficjalnie reaktywowane (szkoła podstawowa w 1993 r.), czy Prywatna Żeńska Szkoła Powszechna, Gimnazjum i Liceum³⁶. Obecnie szkoła nosi nazwę L Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Integracyjnymi im. Ruy Barbosy w Warszawie.

Prywatne szkoły, prowadzone w drugiej połowie XIX w. przez liczne kobiety-patriotki, włożyły wielki wkład w rozwój tajnego nauczania w duchu miłości do ojczyzny, właśnie przez nauczanie w języku polskim, w którym dostrzegły sposób na przetrwanie polskości. Pierwszą żeńską szkołą średnią w Warszawie założyła w 1869 r. Jadwiga Papi. Z czasem szkoła ta została przejęta przez Leonie Rudzką³⁷. Taką działalność prowadziła też m.in. Henryka Czarnocka, kierująca prywatną pensją dla dziewcząt założoną w 1860 r. przez Kornelię Patek. Czarnocką opisał Bolesław Prus w *Emancypantkach*,

²⁹ APW, Zespół 72/271/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Joachima Lelewela w Warszawie 1920–1939, 59 j.a.

³⁰ APW, Zespół 72/272/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Stanisława Staszica w Warszawie 1905–1940, 70 j.a.

³¹ APW, Zespół 72/265/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Marii Konopnickiej w Warszawie 1922–1941, 569 j.a.

³² APW, Zespół 72/123/0 — Pensja pani Tołwińskiej 1911–1913, 15 j.a.

³³ Strona internetowa szkoły: <<https://zamoyski.edu.pl/szkola/historia-i-tradycja/dzieje-szkoly/>>.

³⁴ APW, Zespół 72/3431/0 — XVIII Liceum Ogólnokształcące im. Jana Zamoyskiego w Warszawie 1949–1982, 140 j.a.

³⁵ APW, Zespół 72/275/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Księcia Józefa Poniatowskiego w Warszawie 1918–1989, 1157 j.a. Początkowo nosiła nazwę Królewsko-Polskiej Szkoły dla Byłych Wojskowych, zob. też: strona internetowa szkoły: <<http://vlo.edu.pl/profile-klas-2/>>.

³⁶ APW, Zespół 72/293/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie Heleny Rzeszotarskiej w Warszawie 1908–1949, 177 j.a.; APW, Zespół 72/316/0 — Prywatna Szkoła Powszechna Heleny Rzeszotarskiej w Warszawie 1933–1949, 12 j.a.

³⁷ APW, Zespół 72/300/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum im. Leonii Rudzkiej w Warszawie 1921–1939, 10 j.a.

nadając jej postać pani Wiśniewskiej³⁸. W szkole tej przez wiele lat prowadzone były tajne wykłady w języku polskim, w duchu patriotycznym. Dla szkoły zasłużyła się również Marta Łojkówna, kolejna przełożona. Gimnazjum posiadało najwyższy stopień organizacyjny, możliwy wówczas dla prywatnej szkoły żeńskiej — „Zakład Naukowy Żeński”, zostało upaństwowione w 1922 r. i stało się Żeńskim Gimnazjum Państwowym im. Juliusza Słowackiego³⁹. Powojennymi absolwentami koedukacyjnego liceum tego imienia są m.in. Zygmunt Hübner, Juliusz Machulski, Katarzyna Grochoła i Adam Michnik. Patriotyczną działalność edukacyjną prowadziły też w swych szkołach Stefania Sempołowska czy Jadwiga Sikorska (uczennicą tej szkoły była Maria Skłodowska-Curie, zaś patronką szkoły, już w niepodległej Polsce, została królowa Jadwiga).

Szkoły uczyły patriotyzmu, wyrabiały poczucie konieczności wykonywania pracy społecznej i zamiłowania do tradycji i ojczystej przyrody, a wiele z nich, jak pensja Wandy z Posseltów Szachtmajerowej czy Gimnazjum im. Mikołaja Reja, także tolerancji religijnej. Szkoła powszechna, od 1918 r. gimnazjum i liceum żeńskie Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej (zał. 1930) swój początek wzięły od dwuklasowej szkoły założonej w 1905 r. i istniały do 1946 r., kiedy to dekretem Bolesława Bieruta zlikwidowano szkoły prywatne. Podczas okupacji, mimo zamknięcia szkół średnich, w szkole Szachtmajerowej, pod płaszczykiem podstawowej, z żeńskimi kursami krawiecko-bieliżniarskimi, prowadzono tajne komplety, wraz z kończącym je egzaminem dojrzałości. Tak działo się też w wielu innych przedwojennych szkołach średnich.

Absolwentkami szkoły Szachtmajerowej były Wanda i Jadwiga Piłsudskie, córki marszałka. Mury tej szkoły opuściła też Wanda Chotomska⁴⁰.

Prywatne Gimnazjum i Liceum Męskie im. Bolesława Prusa⁴¹ powstało w 1922 r. jako II Gimnazjum Męskie Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich w Warszawie. Mimo że autonomiczne, podlegało Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Było pierwszym gimnazjum wyższym o nieco innym niż typowy wówczas i obowiązujący system. Akta z lat 1922–1944 przekazało AAN oraz pierwszy dyrektor szkoły Czesław Jędraszko. Absolwentem jego jest m.in. aktor Karol Strasburger.

³⁸ Strona internetowa szkoły: <http://liceum7.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=105>.

³⁹ APW, Zespół 72/267/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Juliusza Słowackiego w Warszawie 1879–1942, 91 j.a. Dokumentację przekazało do APW Archiwum Akt Nowych w 1959 r.

⁴⁰ APW, Zespół 72/294/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej w Warszawie 1908–1978, 9 j.a. O losach szkoły zob. przypis nr 13.

⁴¹ APW, Zespół 72/284/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum Męskie im. Bolesława Prusa (II Gimnazjum Męskie Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich) w Warszawie 1922–1944, 175 j.a.

Z kolei I Miejskie Gimnazjum i Liceum Męskie im. gen. Sowińskiego⁴² (obecnie III Liceum Ogólnokształcące im. gen. Sowińskiego w Warszawie) założono w 1923 r. Początkowo jego siedzibą był gmach Tramwajów Miejskich przy ulicy Młynarskiej 2. Szkoła ta przez okres dwudziestolecia międzywojennego była jedyną średnią, ogólnokształcącą placówką na Woli, przy czym charakteryzował ją wysoki poziom nauczania⁴³. Kształciła głównie synów pracowników komunalnych, tramwajarzy i bardziej zamożnych rzemieślników. Mury założonego w 1948 r. liceum opuścili jako absolwenci m.in. pisarka Agata Tuszyńska oraz aktor Wiesław Michnikowski.

Jednym z najstarszych warszawskich liceów jest Liceum im. Klementyny Hoffmanowej⁴⁴, wraz z gimnazjum wchodzące obecnie w skład 125. Zespołu Szkół przy ulicy Hożej 88. Do niedawna znane było jako liceum z Emilii Plater. Powstało w 1874 r. jako prywatna pensja Izabeli Smolikowskiej, od 1896 r. stanowiło własność Pauliny Hewelke, spokrewnionej ze znanym gdańskim matematykiem Janem Heweliuszem, która prowadziła ją do upaństwowienia w 1919 r. Lekcje odbywały się w języku polskim. Uczennicą szkoły była Maria Dąbrowska. Prawdopodobnie pensja Pauliny Hewelke, usytuowana na rogu Marszałkowskiej i Sienkiewicza, stała się pierwowzorem pensji pani Latter z *Emancypantek* Bolesława Prusa, który obserwował ją codziennie z miejsca swej pracy w gmachu Gebethnera i Wolffa⁴⁵. Jak inne, kształtowała moralne, patriotyczne, społeczne postawy swych wychowanków, prowadziła tajne komplety w okupowanej Warszawie. Wykształciła m.in. Irenę Kwiatkowską.

Z kolei Gimnazjum i Liceum Męskie im. Mikołaja Reja⁴⁶ zostało założone przez członków Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w 1905 r. Dokumentację do APW przekazały Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) i AAN w latach 50. Akta gimnazjum i liceum im. Mikołaja Reja są świetnym materiałem do badania aspektów prywatnego szkolnictwa średniego w Polsce międzywojennej — zawierają dane o uczniach, ich pochodzeniu społecznym, warunkach materialnych rodziny, ich postępach w nauce, protokoły egzaminów maturalnych, testy egzaminacyjne, prace przedmiotowe.

Osobne miejsce wśród warszawskich szkół, których dokumentację można znaleźć w archiwum, zajmuje Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie Jadwigi

⁴² APW, Zespół 72/257/0 — I Miejskie Gimnazjum i Liceum Męskie im. gen. Sowińskiego w Warszawie 1924–1985, 425 j.a.

⁴³ J. Miąso, *Szkolnictwo...*, s. 623–627.

⁴⁴ APW, Zespół 72/264/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Klementyny Hoffmanowej w Warszawie 1890–2004, 206 j.a.

⁴⁵ Strona internetowa szkoły: <<http://www.hoffmanowa.pl/index.php?p=0&r=1027&c=1&roz=12>>.

⁴⁶ APW, Zespół 72/305/0 — Gimnazjum i Liceum Męskie im. Mikołaja Reja w Warszawie 1905–1994, 430 j.a.

Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny w Warszawie⁴⁷. Cechował je wysoki poziom nauczania oraz moralny, a także nowatorskie programy nauczania. Szkoła istniała do 1944 r.⁴⁸

Pamięć należy jest Żeńskiemu Gimnazjum i Liceum im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie⁴⁹, na Pradze. Szkoła ta uzyskała numer XII oraz imię swej patronki w 1935 r.⁵⁰ 30 lat później połączono ją z Liceum Ogólnokształcącym im. Adama Mickiewicza⁵¹. Poprzednikiem tegoż ostatniego była Sześcioklasowa Męska Szkoła Realna założona w 1897 r., od 1919 r. Gimnazjum Państwowe im. Adama Mickiewicza w Warszawie⁵². Należy wspomnieć Gimnazjum i Liceum Męskie im. św. Stanisława Kostki, Gimnazjum i Liceum Żeńskie Leonii Rudzkiej, kolejne — im. Królowej Jadwigi (wcześniej szkoła Jadwigi Sikorskiej), które podczas egzaminów dojrzałości przeprowadzonych wiosną 1918 r. wykazały się jednymi z najwyższych wyników nauczania w Warszawie podczas pierwszej wojny światowej⁵³. Zachowała się, niekiedy dość obszerna, dokumentacja: Prywatnego Gimnazjum i Liceum Sabiny Tegazzo-Chmielewskiej⁵⁴, im. Jana Kochanowskiego⁵⁵, im. Królowy Anny Wazówny⁵⁶, im. Aleksandry Piłsudskiej⁵⁷ (obecnie im. Stefanii Sempołowskiej) i wielu innych szkół.

Nie sposób nie wspomnieć o aktach szkół technicznych, zarówno przedwojennych, jak i techników z okresu PRL, z lat 50., 60. i 70. Nie jest ich zbyt wiele, ok. kilkunastu zespołów archiwalnych. Podobnie rzecz się ma ze szkołami zawodowymi (ok. 10). Niewiele tych szkół ma w APW swe akta zwłaszcza że są to szkoły powojenne, ale należy tu wspomnieć: Prywatną Szkołę Zawodową Hele-

⁴⁷ APW, Zespół 72/291/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny w Warszawie 1921–1930, 274 j.a.

⁴⁸ J. Kazimierski, *Źródła do dziejów stołecznego szkolnictwa* [w:] *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, Warszawa 1982, s. 226, 230–233.

⁴⁹ APW, Zespół 72/308/0 — Żeńskie Gimnazjum i Liceum im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie 1930–1960, 112 j.a.

⁵⁰ O losach szkoły i jej absolwentek, zob. *Panienki z Saskiej Kępy. Z dziejów Pragi Południe. XII Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie*, red. M. Malewicz, Warszawa 2006; cz. 2, Warszawa 2008.

⁵¹ Obecnie IV Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza w Warszawie, ul. Saska 59.

⁵² APW, Zespół 72/273/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie im. Adama Mickiewicza w Warszawie 1918–1939, 26 j.a.

⁵³ S. Konarski, *Szkolnictwo elementarne i średnie w Warszawie w okresie I wojny światowej*, „Kronika Warszawy” 2008, nr 3 (138), s. 13.

⁵⁴ APW, Zespół nr 72/296/0 — Prywatne Gimnazjum i Liceum Sabiny Tegazzo-Chmielewskiej w Warszawie 1905–1939, 140 j.a.

⁵⁵ APW, Zespół nr 72/258/0 — II Miejskie Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Jana Kochanowskiego w Warszawie 1915–1943, 127 j.a.

⁵⁶ APW, Zespół nr 72/306/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Anny Wazówny w Warszawie 1898–1939, 8 j.a.

⁵⁷ APW, Zespół nr 72/269/0 — Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Aleksandry Piłsudskiej w Warszawie 1935–1939, 155 j.a.

ny Rzeszotarskiej⁵⁸, Państwową Szkołą Pracy Domowej w Warszawie⁵⁹ z ulicy Chłodnej, Warszawską Szkołą Rzemieślniczą im. M. Konarskiego⁶⁰ (4 j.a. z lat 1914–1917). Ta ostatnia powstała w 1900 r. jako Miejska Szkoła Rzemieślnicza przy ulicy Leszno 72 i działała, ciesząc się wielkim uznaniem, w całym kraju. Podczas okupacji przeniosła się do budynku szkoły zawodowej przy ulicy Sandomierskiej, uczestnicząc w akcji tajnego nauczania⁶¹.

W grupie tej mieszczą się akta szkół zawodowych przykładowych, np. akta szkoły zawodowej Fabryki Wyrobów Precyzyjnych im. Gen. Świerczewskiego⁶² czy Szkoły Zawodowej Warszawskich Zakładów Maszyn Budowlanych im. Ludwika Waryńskiego⁶³.

APW dysponuje dokumentacją kilku szkół średnich dla dorosłych, także z okresu powojennego, np. Państwowego Liceum Elektrycznego II stopnia dla Dorosłych⁶⁴ czy Prywatnego Koedukacyjnego Liceum Handlowego dla Dorosłych⁶⁵.

Warto wspomnieć o szkołach działających w okresie trudnym dla edukacji na ziemiach polskich, tj. po powstaniu styczniowym, kiedy miała miejsce natężona akcja rusyfikacyjna szkolnictwa, zaś rozwój szkolnictwa był mocno ograniczony. Z tego właśnie okresu pochodzą akta Warszawskiej Szkoły Realnej⁶⁶.

Wywodziła się ona ze szkół warszawskich księży Pijarów, szkół średnich najwyższego szczebla. Wskutek licznych w XIX w. reform i zmian w strukturze szkolnictwa zmieniało się jej miejsce i rola w hierarchii szkolnictwa oraz czasowy zakres nauczania — ze szkoły obwodowej, powiatowej, gimnazjum do zmiany w 1874 r. na Szkołę Realną z sześcioma zasadniczymi klasami i siódmą dla chcących studiować na wyższych uczelniach, z klasą ogólną i techniczną. Ewakuowana w 1915 r. do Rosji, przetrwała do rewolucji 1917 r. w Petersburgu. Zachowana dokumentacja obejmuje akta dotyczące organizacji szkoły: zarządzenia, sprawozdania, protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej, akta egza-

⁵⁸ APW, Zespół 72/253/0 — Prywatna Szkoła Zawodowa Heleny Rzeszotarskiej w Warszawie 1915–1919, 2 j.a.

⁵⁹ APW, Zespół 72/3306/0 — Państwowa Szkoła Pracy Domowej w Warszawie, ul. Chłodna 27 1920–1939, 2 j.a.

⁶⁰ APW, Zespół 72/237/0 — Warszawska Szkoła Rzemieślnicza im. M. Konarskiego w Warszawie 1914–1917, 4 j.a.

⁶¹ J. Miąso, *Szkolnictwo...*, s. 626–627.

⁶² APW, Zespół 72/2357/0 — Szkoła Zawodowa Fabryki Wyrobów Precyzyjnych im. gen. Świerczewskiego w Warszawie 1950–1992, 91 j.a.

⁶³ APW, Zespół 72/2356/0 — Szkoła Zawodowa Warszawskich Zakładów Maszyn Budowlanych im. Ludwika Waryńskiego 1961–1987, 164 j.a.

⁶⁴ APW, Zespół 72/3309/0 — Państwowe Liceum Elektryczne II stopnia dla Dorosłych i Publiczna Średnia Szkoła nr 22 Elektryczna w Warszawie, ul. Czerniakowska 128 1935–1955, 3 j.a.

⁶⁵ APW, Zespół 72/3283/0 — Prywatne Koedukacyjne Liceum Handlowe dla Dorosłych Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej w Warszawie, ul. Konopacka 4 1927–1960, 27 j.a.

⁶⁶ APW, Zespół 72/225/0 — Warszawska Szkoła Realna 1869–1917, 258 j.a.

minów, akta obrazujące postępy uczniów w nauce, akta nauczycieli, personelu niższego, wreszcie uczniów.

Z kolei Instytut Aleksandryjsko-Maryjskiego Wychowania Panien⁶⁷ — żeńska szkoła średnia o antypolskim i rasyfikacyjnym charakterze, działająca do 1915 r. — ewakuowana do Rosji, pozostawiła po sobie tylko jedną zachowaną aktową jednostkę archiwalną oraz kilka fotografii. W latach 1862–1863 instytut ten został przeniesiony z Puław do odbudowanego po drugiej wojnie światowej budynku, w którym obecnie mieści się Sejm.

W zasobie archiwum znajdują się również akta uczelni wyższych, w tym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego⁶⁸ — obfita dokumentacja obejmująca prawodawstwo wewnętrzne uczelni, jej funkcjonowanie, pracę kancelarii i sekretariatów wydziałów, sprawy administracyjne, organizacyjne, kadrowe, inwestycyjne, księgi dyplomów, spisy studentów, księgi nagród dla pilnych studentów, akta studentów poszczególnych wydziałów oraz Wolnej Wszechnicy Polskiej (1915–1948, ok. 5 tys. j.a.) — prywatnej uczelni wyższej założonej w 1918 r. na bazie Towarzystwa Kursów Naukowych, o nacisku w kierunku nauk społecznych, formalnie działającej do 1952 r.

Czekają na badaczy akta Wyższej Szkoły Dziennikarskiej⁶⁹ z lat 1925–1939. Utworzono ją w 1927 r. z dawnej Szkoły Dziennikarskiej przy Wydziale Humanistycznym Wolnej Wszechnicy Polskiej. Ta szkoła z kolei, założona w 1917 r., była jedną z pierwszych w Europie szkół dziennikarskich, obok Wydziału Dziennikarsko-Politycznego w Szkole Nauk Politycznych. Była szkołą jedno-wydziałową o trzyletnim trybie nauczania. Niestety, nie zachowały się akta, dzięki którym można przestudiować organizację wewnętrzną i funkcjonowanie szkoły. Dysponujemy jedynie aktami słuchaczy oraz niewielką liczbą prac dyplomowych. Zachowała się obszerna dokumentacja Instytutu Politechnicznego im. Mikołaja II⁷⁰ (1898–1915, 2025 j.a.).

W APW można znaleźć źródła do historii Akademii Wychowania Fizycznego⁷¹, Akademii Nauk Politycznych⁷², Państwowego Konserwatorium Muzycznego w Warszawie⁷³ czy Prywatnych Wyższych Kursów Żeńskich⁷⁴. Te ostatnie powstały z inicjatywy profesorów i wykładowców Uniwersytetu

⁶⁷ APW, Zespól 72/192/0 — Akta stanu cywilnego parafii prawosławnej św. Mikołaja przy Instytucie Szlachetnie Urodzonych Panien w Warszawie 1860, 1 j.a.

⁶⁸ APW, Zespól 72/214/0 — Cesarski Uniwersytet Warszawski 1869–1917, 1111 j.a.

⁶⁹ APW, Zespól 72/221/0 — Wyższa Szkoła Dziennikarska 1925–1939, 1523 j.a.

⁷⁰ APW, Zespól 72/216/0 — Instytut Politechniczny Warszawski im. Mikołaja II 1898–1915, 2025 j.a.

⁷¹ APW, Zespól 72/1033/0 — Akademia Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie 1928–1939, 617 j.a.

⁷² APW, Zespól 72/222/0 — Akademia Nauk Politycznych w Warszawie 1918–1950, 14 196 j.a.

⁷³ APW, Zespól 72/3434/0 — Państwowe Konserwatorium Muzyczne w Warszawie 1916–1939, 75 j.a.

⁷⁴ APW, Zespól 72/228/0 — Prywatne Wyższe Kursy Żeńskie w Warszawie 1909–1915, 72 j.a.

Warszawskiego (UW) jako instytucja prywatna. Mieściły się w gmachu UW. Miały na celu danie kobietom wykształcenia o charakterze ekonomicznym i częściowe przygotowanie ich do działalności pedagogicznej. Miały trzy wydziały: historyczno-filologiczny, prawny i fizyko-matematyczny. Działały do ewakuacji w 1915 r. Mimo iż były one bojkotowane przez patriotycznie nastawioną ludność, a Polki miały swój „latający uniwersytet”, dla nas są świetnym materiałem do zgłębiania zagadnień nauki, historii i oświaty kobiet w carskiej Rosji. Zawierają informacje o składzie narodowościowym słuchaczek, plany szkoły, programy nauczania, protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej.

Ważną uczelnią dla odradzającej się polskiej, państwowej edukacji okazał się, początkowo zaplanowany na krótki okres, Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski w Warszawie⁷⁵, dokształcający nauczycieli, z kilkoma placówkami rozsianymi po kraju. Dla nauczycieli przeznaczony był również Państwowy Instytut Robót Ręcznych w Warszawie⁷⁶.

W archiwum można znaleźć źródła do historii Warszawskiej Szkoły Piełęgniarstwa, założonej w 1921 r. z inicjatywy Ignacego Paderewskiego i jego żony oraz Henryka Sienkiewicza, z pomocą amerykańskiego Czerwonego Krzyża.

Badaczy, w tym osoby bezpośrednio zainteresowane własnymi aktami, archiwum zachęca do korzystania z akt studentów i pracowników oraz dokumentacji organizacyjnej wyższych uczelni prywatnych, działających po roku 2000: Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Technicznej w Legionowie⁷⁷ i Wyższej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa w Warszawie⁷⁸ oraz studiów podyplomowych i pomaturalnych.

Nie sposób pominąć akt jednostek administracji szkolnej oraz jednostek nadrzędnych. Należą do nich przede wszystkim akta: Inspektoratu Szkolnego Warszawskiego⁷⁹, posiedzeń Rady Pedagogicznej w kilku szkołach oraz osobowe (ponad 180 j.a.), a ponadto Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego⁸⁰. Działalność tych instytucji, ujęta w dokumentacji okresu po 1945 r., jest obrazem oświaty po drugiej wojnie światowej oraz wyrazem nadania jej nowego kierunku ideowo-wychowawczego.

Akt szkolnych należy szukać także w zespołach gromadzących akta do końca pierwszej wojny światowej, zwłaszcza w Kancelarii Gubernatora Warszawskie-

⁷⁵ APW, Zespól 72/227/0 — Państwowy Wyższy Kurs Nauczycielski w Warszawie 1918–1939, 252 j.a.

⁷⁶ APW, Zespól 72/1034/0 — Państwowy Instytut Robót Ręcznych w Warszawie 1921, 1923–1939, 338 j.a.

⁷⁷ Dokumentacja niearchiwalna.

⁷⁸ APW, Zespól 72/3365/0 — Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Warszawie 1992–2009, 210 j.a. oraz akta osobowe pracowników oraz studentów.

⁷⁹ APW, Zespól 72/2218/0 — Inspektorat Szkolny Warszawski 1909–1958, 195 j.a.

⁸⁰ APW, Zespól 72/208/0 — Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego 1944–1953, 281 j.a.

go⁸¹, Rządzie Gubernialnym Warszawskim⁸², Warszawskim Gubernialnym Zarządzie Żandarmerii⁸³, zespole Urzędy, instytucje i szkoły guberni warszawskiej z lat 1835–1912⁸⁴.

Kolosalne znaczenie w obliczu skali zniszczeń wszelkiej dokumentacji w czasie wojny miała działalność Komisji Weryfikacyjnej ds. Tajnego Nauczania przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego⁸⁵ (1945–1950, 270 j.a.)⁸⁶, która miała za zadanie legalizowanie nauki pobieranej podczas okupacji niemieckiej w ramach szkolnictwa średniego ogólnokształcącego, zawodowego oraz kształcenia nauczycieli. Przewodniczącą komisji działającej dla obszaru prawobrzeżnej Warszawy w zakresie szkół ogólnokształcących była wieloletnia pedagog Jadwiga Zanowa, związana z Gimnazjum im. Marii Skłodowskiej-Curie na Pradze. Zbiór dokumentacji po niej pozostałej⁸⁷ zawiera także akta szkoły — programy nauczania, regulamin, zadania i obowiązki uczennic, spisy uczennic, także pamiętniki Jadwigi Zanowej w kilku wersjach, też te wydane.

W latach 50. i 60. archiwum pozyskało zbiory uzupełniające akta szkół lub tworzące nowe zespoły od różnych instytucji, osób prywatnych: byłych dyrektorów, nauczycieli, uczniów, byłych właścicieli szkół prywatnych, napływały również wspomnienia i fotografie.

Nieocenionym źródłem wzbogacającym i — w sensie dosłownym — ubarwiającym wiedzę na temat warszawskiego szkolnictwa są zbiory fotografii, albumów, dawna prasa (np. „Kurier Warszawski”), zawierająca ogłoszenia i reklamy szkół.

Bogactwo oraz różnorodność materiałów dotyczących szeroko pojętej edukacji pozwalają na szerokie ich wykorzystywanie przez badaczy. Trudno jest wymienić, a tym bardziej szerzej omówić wszystkie zespoły archiwalne związane z tym tematem przy systematycznie zmieniającym się stanie zasobu. Cieszy jednak bardzo, że wezwanie Józefa Kazimierskiego do opracowywania monografii „przynajmniej niektórych szkół warszawskich” oraz „zajęcie się przede wszystkim w większym stopniu niż dotychczas archiwami szkół warszawskich, kontynuujących tradycje swych wielkich poprzedniczek”⁸⁸, spotyka się z wyrażonym odzewem.

⁸¹ APW, Zespól 72/1416/0.

⁸² APW, Zespól 72/1181/0.

⁸³ APW, Zespól 72/1160/0.

⁸⁴ APW, Zespól 72/2104/0.

⁸⁵ APW, Zespól 72/2093/0 — Komisja Weryfikacyjna ds. Tajnego Nauczania przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego 1945–1950, 270 j.a.

⁸⁶ Więcej na ten temat zob.: J. Kazimierski, *Źródła do dziejów...*, s. 236–237.

⁸⁷ APW, Zespól 72/1283/0 — Zbiór Jadwigi Zanowej; pedagog, działacz społeczny 1900–1970, 100 j.a.

⁸⁸ J. Kazimierski, *Źródła do dziejów...*, s. 238.

Keywords: mainstream school, secondary school, vocational secondary school, junior secondary school, tertiary education, school documentation, education, private schooling

Mots-clés : école d'enseignement primaire, lycée d'enseignement général, lycée professionnel, collège, université, documentation scolaire, éducation, écoles privées

Ключевые слова: общая школа, общеобразовательная средняя школа, профессиональное училище, средняя школа, высшая школа, школьная документация, образование, частные школы

Anna Wajs, *Warsaw Schooling in the 19th and 20th Century According to the Archival Sources of the State Archive in Warsaw*. This article presents the archival materials on schooling in the possession of the State Archive in Warsaw. The timeframe of these materials ranges from 1835 to the present. The purpose of the paper is to categorise the diverse archival materials according to several criteria. Schools are categorised into mainstream, secondary and tertiary; according to ownership — into private and state-operated; according to student age — for children/youths or adults; according to the students' gender — into all-male, all-female and coeducational. Religious schools are also mentioned.

This categorisation is accompanied by a simplified compilation of statistical data on the number and profile of particular schools. Numerous currently-existing, popular and highly-regarded secondary schools in Warsaw, e.g. the Narcyza Żmichowska Secondary School, Klementyna Hoffmanowa Secondary School, Mikołaj Rej Secondary School, Stanisław Staszic Secondary School, Joachim Leleweł Secondary School, can trace their history back to the first years after Poland regained independence, and even further back. The Second World War resulted in numerous schools being decommissioned, some were nationalised and repurposed, and the records of the schools which did survive were partially lost. The Warsaw school documentation available from the Warsaw State Archive consists of more than individual archival fonds named after particular schools. Other fonds created before the First World War also contain relevant information, e.g. the Warsaw Governorate Government fonds, or the fonds of the 1945–1950 Secret Education Verification Commission at the Warsaw School District Curatorium, as well as private files, memoirs, photograph collections, etc.

Anna Wajs, *L'enseignement à Varsovie au XIX et XXe siècle dans les sources d'archives du fonds des Archives d'État de Varsovie*. Cet article présente les documents d'archives sur l'éducation, conservés dans les fonds des Archives d'État de Varsovie. Ils couvrent la période de 1835 à nos jours. Le texte tente de systématiser les documents d'archives hétérogènes, en tenant compte de plusieurs critères. Les écoles sont divisées en : écoles d'enseignement primaire, secondaires, de l'enseignement supérieur ; en tenant compte de la propriété : privées ou publiques; de l'âge des bénéficiaires : pour enfants/jeunes ou pour adultes; par sexe des élèves : écoles de garçons, de filles, mixtes. Il existait également des écoles religieuses.

La systématisation va de pair avec des statistiques simplifiées sur le nombre et la nature des différentes écoles. L'existence de nombreux lycées de la capitale, aujourd'hui renommés, tels que Narcyza Żmichowska, Klementyna Hoffmanowa, Mikołaj Rej, Stanisław Staszic, Joachim Leleweł remonte aux premières années suivant le recouvrement de l'indépendance par la Pologne, voire à une date antérieure. La période de la Seconde Guerre mondiale a entraîné la disparition de nombreuses écoles, certaines ont été nationalisées et transformées. Au mieux, cela a créé un vide dans la documentation conservée par beaucoup d'entre elles. La documentation sur les écoles de Varsovie se trouvant dans les Archives d'État de Varsovie n'est pas uniquement composée de fonds d'archives

distincts, portant le nom des établissements scolaires. On la retrouve également dans d'autres fonds créés avant la Première Guerre mondiale, par exemple dans le Gouvernement de Varsovie ou dans la commission de vérification de l'enseignement secret du district scolaire de Varsovie 1945–1950, dans des documents privés, des mémoires, des collections de photographies etc.

Анна Вайс, *Варшавское образование XIX и XX в. в архивных источниках из собраний Государственного архива в Варшаве*. Данная статья представляет архивные материалы об образовании, хранящиеся в хранилище Государственного архива в Варшаве. Они охватывают период с 1835 г. до сегодняшнего дня. Текст содержит попытку систематизации разнообразного архивного материала с учетом нескольких критерий. Школы делятся на общие, средние, высшие; принимая во внимание собственность — частные или государственные, возраст бенефициаров — для детей/молодежи или взрослых, пол учеников — мужские, женские или смешанные. Действовали также религиозные школы.

Систематизация идет в паре с упрощенной статистикой о количестве и характере конкретных школ. Множество существующих до сих пор, известных, отремонтированных варшавских средних школ, например, им. Нарцизы Змиховской, Клементины Хоффмановой, Миколая Рея, Станислава Сташица, Йоахима Левеля, своими корнями уходят к первым годам получения независимости или даже более раннему периоду. Во время II мировой войны многие школы закрылись, некоторые были национализированы и изменены, в лучшем случае пострадала только хранящаяся там документация. Документация варшавских школ в Государственном архиве в Варшаве — это не только архивные материалы о названиях школ, но также ее можно искать в других собраниях, созданных до I мировой войны, например, в Варшавском губернском управлении или в Контрольной комиссии по делам тайного обучения при Управлении Варшавского школьного округа 1945–1950, личных материалах людей, воспоминаниях, собраниях фотографий и т.п.